

Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtîma'nın İsmi Taşıyan Bazı Velîler ve Karakteristik Vasıfları¹

Some Velis Bearing the Name of Hazrat Fatima in the History of Sufism and Their Characteristic Qualities

Mahmud Esad Erkaya RÖR
Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Özet

Hız. Fâtîma, Hız. Peygamber'in kızı ve örnek bir kadın velî olması itibarıyla tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada tasavvuf tarihinde Hız. Fâtîma'dan Fâtîma Bacı'ya kadar geçen dönemde kaynaklarda yer alan Fâtîma isimli velîler tespit edilmiş, böylece Hız. Fâtîma'nın tasavvuf tarihindeki etkisi görülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tasavvuf kaynaklarında menkıbelerinden bahsedilen Fâtîmaların yanında bazen bir anne, bazen bir velinin en yakınındaki hanımı, bazen bir tasavvuf büyüğünün kızı olarak hakkında övgüyle bahsedilen Fâtîmaların gerek velîlerin yetiştirilmesinde gerekse onlarla kurdukları dostluklarla tarihte önemli bir yer edindikleri anlaşılmıştır. Diğer taraftan çalışmada, Fâtîma isimli velîlerin temsil ettikleri örnek kadın velî profili tespit edilmeye çalışılmıştır. Fâtîma isimli velîler göz önünde bulundurulduğunda bir velinin her şeyden önce ilim ve irfân sahibi olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bildikleriyle amel etmek onları irfâna ulaştırmış, böylece yakından tanıma imkânı buldukları Rableri karşısında gönüllerinde sevgi hasıl olmuştur. Muhabbetullah, kadın velîlerin Allah'tan başkasına karşı tavır olarak dünyaya karşı zâhid olmalarını sağlamış, gönüllerinde yalnızca sevgiliye yer kalmıştır. Onların bu makama ulaşmalarında nefisleriyle mücadele edip takva sahibi olmaları etkili olmuştur. Allah'ı zikretmeyi hayatlarının tümüne yaygın kadın velîler, bir taraftan günlük hayatlarında güzel ahlâkı temsil eden kişilikleriyle toplum içerisinde müstesna bir mevki elde etmiş, diğer taraftan da irşad faaliyetinde bulunarak topluma faydalı hizmetler yapmışlardır. Onlar bu vasıflarıyla kendi toplumları için örnek şahsiyetler oldukları kadar kendilerinden sonra asırlarca unutulmayacak bir etkiye sahip olmuşlardır. Onların model aldığı kişi ise Hız. Fâtîma olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvuf Kültürü, Hız. Fâtîma, Kadın Velîler, irfân.

Abstract

Hazrat Fâtîmah has an important place in the history of Sufism as the daughter of the Prophet and an exemplary woman velî. In this context, in addition to the Fâtîmas whose stories are mentioned in Sufi sources, the Fâtîmas, who are sometimes praised as a mother, sometimes as the closest wife of a saint, sometimes as the daughter of a Sufi elder, have been understood to have an important place in history both in the upbringing of saints and in the friendships, they established with them. On the other hand, the study tried to determine the exemplary female guardian profile represented by the guardians named Fâtîmah. Considering the guardians named Fâtîmah, it is understood that a female guardian must first have knowledge and wisdom. Practicing what they knew led them to wisdom, and thus, they developed love in their hearts for their Lord, whom they had the opportunity to get to know closely. Women velîs, who spread the remembrance of Allah throughout their lives, gained an exceptional position in society with their personalities representing good morals in their daily lives. With these qualities, they were not only exemplary figures for their society, but also had an impact that will not be forgotten for centuries after them. Their role model was Hazrat Fâtîmah.

Keywords: Sufism, Sufi Culture, Hazrat Fatimah, Women Velî, Irfan.

¹ Bu çalışma 25 Ekim 2022 tarihinde düzenlenen "Fâtîma Bacı Sempozyumu"nda "Hız. Fâtîma'dan Fâtîma Bacı'ya Tasavvuf Tarihinde Fâtîma İsimli Kadın Velîler" adıyla sunulan bildirinin düzenlenerek genişletilmiş halidir.

Giriş

Tasavvuf tarihinde herkesçe tanınan, namı herkesin malumu olan şahsiyetler kadar adı sanı bilinmeyen tasavvuf büyükleri de bulunmaktadır. Onların gizli kalmasının en temel sebebi tasavvuftaki *humûl* anlayışıdır. Humûl kavramı, mutasavvıfların kendilerini kimsenin tanımadığı bir kişi haline getirme çabasını ifade etmektedir. Her türlü şöhreti ve makamı elde etmeye sebep olacak davranışlardan kaçınan mutasavvıflar, işledikleri hayırların ve mânevî derecelerinin yalnızca Allah tarafından takdir edilmesini hayatlarının merkezine yerleştirmişlerdir. Bundan dolayı tasavvuf tarihinde gelip geçmiş pek çok tasavvuf büyüğünün yalnızca isimleri kayıtlara geçerken büyük çoğunluğunun ise adları dahi günümüze ulaşmamıştır.

Bazı mutasavvıfların, vefatlarının ardından gayretli müridleri tarafından yazılan eserlerle, haklarında bilgi sahibi olmak mümkün olsa da bunların tarih kaynaklarındaki biyografilerden mahiyet itibarıyla birtakım farklılıklar arz ettiği hemen fark edilmektedir. Tasavvuf tarihinde biyografi yazımı, tarihi bilgi vermekten ziyade sûflerin örnek şahsiyetlerini ve hayata tatbik edilmiş boyutlarıyla tasavvufu anlatma gayesiyle gelişmiştir. Bunun tabîî bir neticesi olarak şahıslarla ilgili tarihsel bilgi ve hâdiseler çok sınırlı tutularak onların hikmetli sözleri ve örnek şahsiyetleri ön plana çıkarılmıştır. Menkıbeler, kahramanlık hikâyeleri, özlü sözler ve hikmetli diyaloglar bu eserlerin muhtevasını şekillendirmiştir. Söz konusu kaynaklarda erkekler hakkında dahi çok kısıtlı bilgiler bulunurken toplum içerisinde daha mahrem bir konumda yer alan kadın velilere gelindiğinde günümüze aktarılan bilgiler çok daha sınırlı bir yapı arz etmektedir. Söz gelimi tasavvuf kaynakları, kadın velîler hakkında isimleri dahi zikredilmeksizin anlatılan pek çok hikâyeye şekillenmiştir. Bu durum söz konusu eserlerde, şahıslardan ziyade misyonların, verilecek mesajların ve rol modelliklerin öne çıkarılma düşüncesiyle hareket edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte tasavvuf kaynaklarında isimleriyle yer alan kadın velîler göz önünde bulundurulduğunda bunların önemli bir kısmının isminin Fâtıma olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Hz. Fâtıma'nın tasavvuf kültürünün teşekkülünde önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Ne var ki kaynaklarda diğer kadın velîler gibi Hz. Fâtıma hakkındaki bilgiler de çok sınırlıdır. Dolayısıyla onun karakteristik özelliklerini ancak satır aralarından tespit etmek mümkün olmaktadır.

Anadolu'da faaliyet göstermiş Fâtıma ismili velîlerden biri de Ankara'nın Sincan ilçesinin Bacı köyünde yaşamıştır. Onun isminin Fâtıma olmasının ötesinde kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İsmi günümüze kadar bir cami ve köy ile anılmaya devam eden bir kadın velinin unutulmamasında elbette ki güzel ahlâkı ve örnek şahsiyeti önemli bir rol oynamış olmalıdır. Bu çalışmada Sincan'daki Fâtıma Bacı başta olmak üzere haklarında yeterli bilgi bulunmayan kadın velîlerin örnek şahsiyetlerini tespit etmek gayesiyle Hz. Fâtıma'dan Hacı Bektâş Velî'nin selâmını aldığı Velâyetnâme'de ifade edilmesi itibarıyla Anadolu tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan Fâtıma Bacı'ya (ö. 710/1310) kadar geçen süreçte tasavvuf kaynaklarında Fâtıma ismi ile geçen kadın

velîler ele alınarak örnek şahsiyetleri ve ahlâkî meziyetleri üzerinde durulacaktır. Tasavvuf tarihindeki Fâtimalardan hareketle tespit edilecek karakteristik özellikler aynı zamanda ideal kadın modelini sergilemesi açısından önemlidir (Çubukcu, 2020, s. 196). Bu bağlamda çalışmada öncelikle kadının velâyetteki ve özel olarak tasavvuftaki yeri ve tasavvuf tarihinde öne çıkan Fâtîma isimli velîler ele alınacak, daha sonra tasavvuf kaynaklarındaki nakillerden hareketle onların karakteristik vasıfları öne çıkartılarak Fâtîma isminin temsil ettiği gelenekteki örnek kadın profili tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Velâyette Kadın

Velî, dinî terminolojide "Allah dostu" anlamına gelmektedir. Allah'ı seven ve O'nun sevgisini kazanmış, O'nun yardımı ve himâyesi altındaki mü'minler velî olarak anılmaktadır. Her ne kadar tasavvuf tarihinde velî olarak yâd edilen kimseler çoğunlukla erkekler olsa da velilikte cinsiyet değil, salih amellerle Allah'ın rızasını ve sevgisini kazanmak her şeyin önünde gelmektedir. Diğer bir deyişle velâyette temel ölçüt takvâdir. "*Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.*" (Müslim, "Birr", 34, No. 6543) hadisi, velî olmanın cinsiyetle ilgisinin bulunmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Tasavvuf tarihinde de durum böyle olmuş, kadın veya erkek olduğuna bakılmaksızın pek çok isim velî olarak adlandırılmış, özellikle *ricâlü'l-gayb* (gayb erenleri) veya *ricâlullah* (Allah'ın erleri) olarak anılan kimselerin içerisinde kadınların da olabileceği vurgusu yapılmıştır (İbn Asâkir, 1995, ss. 1/299; Güloğlu, 2007, s. 29). Diğer bir deyişle ricâl (er/adam) ifadesi yalnızca erkekler için değil, içerisinde kadınların da bulunduğu bir topluluğu kapsayacak şekilde kullanılmıştır (Deylemî, 1986, ss. 1/119 No. 405; İbnü'l-Arabî, 1999, ss. 3/12; Câmî, 1998, s. 844). Bu bağlamda velî, kadın ve erkekler için kullanılan ortak bir nitelemedir.

Tasavvufî eğitim, erkeklerde olduğu kadar kadınların da iştirak ettiği bir terbiye sistemidir. Tasavvuf tarihinde kadınların tasavvufî terbiyeye tâbî tutulması ve mânevî makamları aşmaları söz konusu olmuş, onlara da tekkelerde yer ayrılmıştır. Şeyhlerin sohbetlerine katılan, onlardan ilim ve irfân öğrenen kadın müridler, seyr ü sülûklarını tamamlayıp velîler arasında sayılmışlardır. Söz gelimi Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801), biyografi yazarlarının övgü dolu ifadelerde bulunduğu kadın velîlerin başında gelmektedir. Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) onun için "Muamele ve marifet bakımından çağında bir eşi daha yoktu. Zamanının büyükleri nezdinde saygın olup, sözü kesin bir delildi." (Ferîdüddîn Attâr, 2012, s. 98) demiştir. Tasavvuf tarihinde hayırla yâd edilen kadın velîler onunla sınırlı değildir. Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-sûfiyyât* isimli eseri seksen dört kadın sûfînin biyografisinden oluşan kadın velîlere dair müstakil bir eserdir. Daha sonraki asırlarda müstakil olmasa da tabakat kitapları içerisinde kadın velîlerden söz edildiği görülmektedir. Dolayısıyla tasavvuf tarihinde kadın velîler özellikle kadınlar için rol model şahsiyetler olarak takdim edilmeye devam etmiştir. Ne var ki Fâtîmâ Bacî'nin yaşadığı 13. ve 14. asırlarda biyografi eserlerinde aynı yoğunlukta kadınlara

yer verildiği söylenememektedir. Bunda tarikatlarda şeyhlik postuna erkeklerin oturmasının önemli bir etkisi olmalıdır. Her ne kadar Bâciyân-ı Rûm gibi teşkilatlarda kadınlar yer almış olsa da istisnaları olmakla birlikte tarikatların başında bir kadın velinin bulunmamış olması, onların ön planda olmamalarına sebebiyet vermiş ve dolayısıyla biyografilerinin de kayıtlara geçmesini engellemiş olmalıdır. Zira şeyhlik, müridlerin eğitimlerinin yanında sevk ve idarelerinin sorumluluğunu da yüklenmeyi gerektiren bir vazifedir. Bunun için toplumsal şartların da etkisiyle bu vazifeye, bazı istisnaları olmakla birlikte, erkekler getirilmiştir. Bununla birlikte bir kimsenin şeyhlik makamında olmaması onun velî olamayacağı anlamına gelmemektedir. Kadınların içerisinde de takvâsı, güzel ahlâkı ve örnek şahsiyetiyle topluma yön veren velîler gelip geçmiştir. Kadınların tabiatları gereği daha duygusal olmaları ve bu kapsamda aşk ve muhabbet temelli tasavvuf anlayışına daha meyilli olmaları tasavvuf yolunda ilerlemelerinde olumlu bir etki yaratmış olmalıdır.

Kadın velîler, Anadolu'nun mânevî imarında da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan türbeler kadınların etkin bir şekilde irşad faaliyetlerinde yer aldıklarını göstermektedir. Örneğin Edirne'de Kız Evliya Türbesi, İzmir'de Kız Veli, Bolu'da Sarı Kız Türbesi, Kastamonu ve Kahramanmaraş'ta Kızlar Türbesi, İstanbul'da Kırklar Sultan ve Manisa'da Yedi Kızlar Türbesi gibi benzer isimlerle Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde türbeler yer almaktadır (Kalafat, 2004, ss. 38-53). Yalnızca isimleri tespit edilebilen Fâtımaların kendileri için yapılan türbelerle yâd edilmesi geçmiş ile aradaki bağın kopmamasını sağlamaktadır. Bunun yanında bazı tekke ve zaviyelerin mütevellileri arasında kadınların olduğu kayıtlarda geçmektedir (Barkan, 2003, s. 187). Ayrıca Tasavvuf kültüründen beslenen şâir hanımlar da Türk tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında tasavvuf ahlâkını şiir diliyle ifade eden Zeynep Hanım (ö. 879/1474), Fâtih Sultan Mehmed dönemi şairlerinden Mihrî Hanım (ö. 912/1506), Cerrâhî tarikatı dervişlerinden Fitnat Hanım (ö. 1194/1780), Mevleviyye tarikatına mensup Divan sahibi Leylâ Hanım (ö. 1264/1848), II. Mahmud'un kızı Divan sahibi Adile Sultan (ö. 1317/1899) ve Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan âşikane bir eser sahibi Balıkesirli Nakşibendiyye dervişi Fâtıma Kâmile Hanım (ö. 1339/1921) şair mutasavvıflar arasında ilk hatıra gelenlerdir (Bardakçı, 2005, ss. 38-42).

2. Fâtıma İsimli Velîler

Fâtıma, kadın velîlerin anlatıldığı eserlerde sıklıkla rastlanılan bir isimdir. Bu ismin yaygınlığının en temel sebebi Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtımâ'ya (ö. 11/632) duyulan sevgi olmalıdır. Tasavvuf tarihinde Hz. Fâtıma, tüm güzel vasıfları şahsında temsil eden bir rol modelidir. O, Hz. Peygamber'in terbiyesi ve gözetimi altında yetişmiş olması dolayısıyla Müslüman kadınlar arasında müstesna bir yere sahiptir. Hz. Peygamber, kızı Fâtıma'nın da olduğu dört hanım için "cennet kadını" nitelemesi yapmış (Ahmed b. Hanbel, no. 2668, ss. 1/293), "Yeryüzü kadınlarından *İmrân'ın kızı Meryem, Huveylid'in kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fâtıma ve*

Firavun'un karısı Âsiye (örnek olarak) sana yeter." buyurmuştur (Tirmizî, Menâkıb, 61, no. 3878). Zor şartlar altında hayat sürmesi karşısında Hz. Peygamber kendisine "*Ey kızım! Dünyada ve âhirette, kadınların hanımefendisi olmaya razı değil misin?*" buyurarak (Ebû Nuaym el-İsfahânî, 1996, s. 2/42) yaşadığı dönemde en faziletli hanım şahsiyet olduğuna işaret etmiştir. Onun bu vasıflarından dolayı doğan kız çocuklarına Fâtıma isminin verilmesi, huyunun da onun gibi güzel olması arzusuyla yaygınlık kazanmıştır. Esasında Hz. Peygamber döneminde de Fâtıma isminin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in babaannesi Fâtıma bint Amr, Hz. Hatice'nin annesi Fâtıma bint Zâide, Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed ve Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma bint Hattab o dönemde zühd ve takvâları ile de anılan şahsiyetlerdir.

Tasavvuf kaynaklarında Hz. Fâtıma'dan sonra 8/14. yüzyıla kadar geçen dönemde hakkında bilgi bulunabilen Fâtıma isimli velîler şöyledir:

Fâtımatü'n-Nebeviyye (2./8. asır): Hz. Hüseyin'in kızıdır. Mısır'da medfundur (Mehmed Zihni Efendi, 1982, ss. 2/109).

Fâtıma bint Muhammed b. el-Münkedir (2./8. asır): Tasavvuf düşüncesinin merkezinde ilâhî aşkın olduğu mutasavvıflardandır (Sülemî, 2003b, s. 409).

Fâtıma Nişabûriyye (ö. 223/837): Horasanlı büyük âriflerdendir. Mekke'ye yerleşmiş, Kudüs'e birçok defa seyahat etmiştir. Umre yolundayken Mekke'de vefat etmiştir (Câmî, 1998, s. 849; Nebhânî, 2001, ss. 2/435).

Fâtıma el-Aynâ (ö. 240/854): Câfer-i Sâdık'ın torunu olup Mısır'da yaşamış velîlerdendir. Kerametleri kayda geçmiştir. Kabri Mısır'dadır (Nebhânî, 2001, ss. 2/435).

Fâtıma el-Belhî (ö. 3./9. asır) Belh emirinin kızıdır. Tevbe edip tasavvuf yoluna girmek istediğinde devrin ünlü sufilerinden Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854) ile evlenmiştir (Hücvârî, 2010, s. 222).

Fâtıma bint İmrân (3./9. asır): Horasan bölgesinde yer alan Dâmegânlı mutasavvıflardandır. Yaşadığı dönemin en zâhîde hanımlarından olduğu belirtilen Fâtıma bint İmrân, kaynaklarda zamanının Râbia'sı olarak anılmaktadır. Duası makbul bir kimse olduğu ve vefat edinceye kadar fakirlere yardım etmeye devam ettiği kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, 2009, ss. 2/303; Sülemî, 2003b, s. 420).

Fâtımatü'l-Berdeiyye (Bedriyye) (3./9. asır): Erdebilli mutasavvıflardandır (Sülemî, 2003b, s. 403; Câmî, 1998, s. 851).

Fâtıma Zeytûne (3./9. asır): Ebû Hamza ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) hizmetinde bulunmuştur. Allah'ın veli kullarından biri olduğu belirtilmektedir (Sülemî, 2003b, s. 404).

Fâtıma bint Ahmed el-Hicâfiyye (3./9. asır): Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ile görüşen kadın velîlerdendir (Sülemî, 2003b, s. 409).

Fâtıma bint Ahmed b. Hânî Nişabûriyye (3./9. asır): Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ile görüşmüş mutasavvıflardandır (Sülemî, 2003b, s. 413).

Fâtımatü'd-Dimaşkiyye (3./9. asır): Dimaşk bölgesinin zâhid hanımlarındandır (Sülemî, 2003b, s. 414).

Fâtıma bint Abdurrahman b. Abdülgaffâr el-Harrânî (ö. 312/924): Bağdat'ta dünyaya gelmiş daha sonra Mısır'a gitmiştir. Sûf giydiği için sûfiyye olarak anılmıştır (İbnü'l-Cevzî, 2009, ss. 2/455).

Fâtıma bint Ebû Bekr el-Kettânî (4./10. asır): Mekke'de uzlet hayatı yaşayan sûfilerden Ebû Bekr el-Kettânî'nin (ö. 322/934) kızıdır. Allah sevgisini tasavvuf düşüncesinin merkezine yerleştirmiştir (Câmî, 1998, s. 852).

Fâtıma Ümmü'l-Yemen (4./10. asır): Ebû Ali er-Rûzbârî'nin (ö. 322/934) hanımıdır. Hal sahibi ve güzel sözlü bir velî olduğu kaydedilmektedir (Sülemî, 2003b, s. 410).

Fâtıma bint Ahmed (4./10. asır): Ebû Abdullah er-Ruzbârî'nin (ö. 369/979) hanımı, Ebû Ali er-Rûzbârî'nin (ö. 322/934) kardeşidir. Arif bir kimse olduğu ve kerametlerinin bulunduğu ifade edilmektedir (Sülemî, 2003b, s. 416).

Fâtıma bint Müsennâ (ö. 7./13. asır): İşbiliyyeli kadın sufilerdendir. İbnü'l-Arabî'nin ve annesinin sohbetlerine devam ettiği bir velidir (İbnü'l-Arabî, 1999, ss. 3/520; Nebhânî, 2001, ss. 2/435).

Fâtıma bint el-Tâc (ö. 7./13. asır): İbnü'l-Arabî'nin Mekke'de gördüğünü ifade ettiği sâliha bir kadındır (İbnü'l-Arabî, 1999, ss. 4/229).

Fâtıma Bacı (7./13. asır): Evhadüddin Kirmânî'nin kızıdır (*Menâkıb-ı Evhadüddin Kirmânî Tercümesi*, t.y., v. 65a).

Fâtıma Kirâke (8./14. asır): Sultan Veled'in hanımıdır (Eflâkî, 1973, ss. 1/386).

Fâtıma bint Abbas (ö. 714/1314): Müderrise, fakihe, âbide, âlime, zâhide, sûfiye ve vâize bir kadın olarak anılmaktadır. Kadınlara yönelik vaaz ve irşad çalışmaları yapmaktadır. 714'te Kahire'de vefat etmiştir (Nebhânî, 2001, ss. 2/437).

Fâtıma Bacı (ö. 710/1310): Velâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş-ı Vefî'nin selamını alan kadın velî olup Seyyid Nureddin'in kızıdır (Hacı Bektâş-ı Vefî, 2014, s. 174).

Velî olarak anılan bu hanımların yanında bir de tasavvuf tarihinde önemli bir yeri bulunan ünlü mutasavvıfların anneleri arasında Fâtıma isimli hanımlar bulunmaktadır. Onların da takvâ ehli velîler oldukları kaynaklarda ifade edilmektedir. Söz gelimi Kâdiriyye tarikatının pîri Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165) annesi Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbâr Fâtıma'dır. Onun tanınmış sûfilerden Ebû Abdullah es-Savmaî'nin kızı olup kadın velilerden olduğu belirtilmektedir. Rifâiyye tarikatının pîri Ahmed er-Rifâî'nin (ö. 578/1182) annesi de Fâtıma el-Ensârî olup Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan gelmektedir. Mevlânâ'nın torunu Ârif Çelebi'nin (ö. 719/1320) annesi Fâtıma Hatun aynı zamanda Mevlânâ'nın ilk halifesi Selâhaddîn-i Zerkûb'un (ö. 657/1258) kızıdır. Senûsiyye tarikatı şeyhlerinden Muhammed Mehdî Senûsî'nin (ö. 1902) annesinin ismi de Fâtıma'dır. *Sefîne-i Evliyâ* adlı eseriyle tanınan mutasavvıf Hüseyin

Vassâf'ın (ö. 1929) annesi Fatma Emsâl Hanım olup Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin (ö. 1893) müridlerindedir. Mutasavvıf ve bestekâr Ahmet Avni Konuk'un (ö. 1938) annesi de Fatma Zehrâ Hanım'dır. Bazı mutasavvıfların kızları da Fâtıma ismini taşımaktadır. Bunlar arasında Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in (ö. 628/1231) kızı Fâtıma, Kuşeyrî'nin hanımı ve Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (ö. 405/1015) kızı Fâtıma, Şâzeliyye tarikatının Yeşrûtiyye kolunun kendisine nispet edildiği Alî Nûrüddîn Yeşrutî'nin (ö. 1316/1899) kızı Fâtıma bu kapsamda sayılabilir. Ayrıca Anadolu'da da Fâtıma ismi yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Söz gelimi Fâtıma ismini taşıyan türbeler, toplum nezdinde kabul görüp sevilmiş Fâtıma isimli velileri göstermesi açısından önemlidir. İstanbul'da Fâtıma ve Sekine Hanım Türbeleri (Çifte Sultanlar Türbesi), Kırşehir'de Fâtıma Hatun Türbesi, Yozgat'ta Hacı Fâtıma Ana Türbesi, Sivas'ta Fâtıma Ana Türbesi, Afyon'daki Mevlevî Türbesi'nin içinde Fâtıma Zehra Hatun'un kabri yer almaktadır (Kalafat, 2004, ss. 38-53).

3. Fâtıma İsimli Velîlerin Karakteristik Vasıfları

Hz. Fâtıma'dan Fâtıma Bacı'ya gelinceye kadar tasavvuf kültüründe Fâtıma, bir isim olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı gibi rol model bir insan olarak da önemli bir yer edinmiştir. Söz gelimi Fâtıma ismi Anadolu'da Fatma ve Fadime gibi şekillerle günümüze kadar sevilen bir isim olarak konulmuştur. Fadime Ana olarak da anılan Hz. Fâtıma, örnek bir şahsiyet, iyi bir komşu, iyi bir arkadaş, iyi bir yoldaş olarak görülmüş, bir işe başlarken bismelenin yanında bereketin bir sembolü olarak onun adının da anılması ihmal edilmemiştir. Ayrıca onun hakkında ilahiler söylenmiş, şiirler yazılmış ve nikah dualarında ismi anılmaya devam etmiştir (Üçer, 2017, s. 186). Hz. Fâtıma'dan sonra toplum içinde velî olarak tanınan kadınlar da onun örneğini kendi şahıslarında temsil etmişlerdir. Tasavvuf kaynaklarında Fâtıma ismiyle geçen bu velîler hakkında her ne kadar yeterli bilgi bulunmasa da mevcutlardan hareketle onların karakteristik vasıflarını tespit etmek mümkündür. Zira tasavvufta gaye Allah'a ulaşmak olduğu için usuller değişse de mutasavvıfların ahlâkî vasıfları benzerlik arz etmiştir. Yûnus Emre'nin "Yüz bini birdür dervîşün arada ağıâr gerekmez." (Tatçı, 2008, No. 111/3, s. 88) sözü de mutasavvıfların aynı geleneği temsil ettiğine işaret etmektedir. Buradan hareketle sayılan niteliklerin kadın velîlerin ortak vasıfları olduğunu söylemek mümkündür.

3.1. İlim Sahibi Olmaları

Doğru amel ve güzel kulluk sergilemek samimiyetin yanında bilinçli hareket etmeyi de gerektirmektedir. Bundan dolayı mutasavvıfların temel vasıfları arasında dini ilimler alanında belirli bir düzeyde de olsa ilim sahibi olmaları yer almaktadır. İlimsiz yapılan amellerin Allah'a gerektiği gibi kulluk etmede yetersiz ve hatalı uygulamalara sebebiyet vermesi muhtemeldir. Dolayısıyla tasavvuf yolunda ilerleyecek müridlerin öncelikle dini ilimler alanında kendilerini geliştirmeleri beklenmektedir. İlim tahsili yalnızca erkek müridlerin değil kadınların da üzerinde önemle durduğu bir mevzu olmuştur. Nitekim Fâtıma

Nişabûriyye, takvâ konusunda olduğu kadar dini ilimlerde de iyi yetişmiş bir kimsedir. O, Kur'an'ın tefsirinde dinleyenleri hayrete düşürecek bir birikimle konuşmaktadır. Zünnûn-ı Mısırî, onun Allah'ın velî kullarından bir velî olduğunu ifade ederek kendisinin de hocası olduğunu belirtmiştir (Câmî, 1998, s. 849; Nebhânî, 2001, ss. 2/435). İslâmî ilimler alanında kendisini iyi yetiştiren ve ilminden insanların istifade ettiği kadın velîler arasında Fâtıma bint Abbas da sayılmaktadır. O, müderrislik yapan âlim sûfîler arasındadır (Nebhânî, 2001, ss. 2/437). Bu durum mutasavvıfların ilme verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir.

3.2. İrfân Sahibi Olmaları

Tasavvufta yalnızca ilim sahibi olmak yeterli görülmemektedir. Bunun yanında bilginin eyleme dönüşmesi ve ardından karakteri değiştirmesiyle kulun huyunun güzelleşmesi önemlidir. Bundan dolayı bildiğiyle amel eden kimseye Allah katından kalp vasıtasıyla verilen yeni bilgiler mârifet olarak adlandırılmıştır. Bunun için mutasavvıfların temel vasıfları arasında irfân sahibi olmak da sayılmaktadır. Sözlükte "bilmek, tanımak, ikrar etmek ve bir şeyi tefekkür ederek idrâk etmek" gibi anlamları içeren (İbn Manzûr, ts., ss. 22/2897; Tehânevî, 1996, ss. 2/1583) irfân, kalp ile elde edilen bilgiye/mârifete sahip olmayı ifade etmektedir. Mârifete ulaşmak ise kalp vasıtasıyla gerçekleşir. Kalbin önündeki perdeler kaldırılınca kulun ilhama ermesi, bunu neticesinde de hikmetli konuşması söz konusu olmaktadır (Hücvîrî, 2010, s. 440; Kuşeyrî, 1422, s. 342). Bundan dolayı mutasavvıflar hakkında bilgi veren kaynaklarda onların irfân sahibi ârif kimseler oldukları vurgulanmaktadır. Bu durum kadın velîler için de geçerlidir. Söz gelimi Fâtıma Nişabûriyye, Horasanlı büyük ârifler arasında sayılmakta ve zamanında onun gibi bir kadın olmadığı ifade edilmektedir. Bâyezid-i Bistâmî (ö. 234/848) de Fâtıma'ya bahsettiği tüm makamlardan onun zaten haberdar olduğunu söyleyerek büyüklüğünü ikrar edenlerdendir (Câmî, 1998, s. 849; Nebhânî, 2001, 2/435). Benzer bir durum Ebû Abdullah er-Ruzbârî'nin Hanımı Fâtıma bint Ahmed için de geçerlidir. Onun da ârif bir kimse olduğu üzerinde durulmuştur (Sülemî, 2003b, s. 416).

Kadın sûfîlerin ârifin kim olduğuna dair bazı sözleri de nakledilmiştir. Söz gelimi Fâtıma Nişabûriyye "Allah için amellerini müşâhede üzere yapan ârifdir. Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle çalışan ise muhlidir. Allah Teâlâ'yı müşâhede üzere amel etmeyen kimse her meydanda yürür, her lisanla konuşur. Müşâhede üzere olan kimseyi ise dilsiz eder, daima ihlas ve Hak'tan haya üzere olur." (Câmî, 1998, s. 849; Nebhânî, 2001, ss. 2/435) sözleriyle irfânın Allah'ı gönül kanalıyla müşâhede etmekle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Öte yandan diğer bir kadın velî Fâtıma bint Ahmed b. Hânî, bir gün Ebû Osman'a mârifete nasıl gidileceğini sorduğunda "Mârifetullahın hakikatına ulaşıncaya kadar kendini ve halkı unutman ve Allah'tan başka hiçbir şeyi görmemenle." dediğini nakletmektedir (Sülemî, 2003b, s. 413). Buradan irfânın hakikatte mâsivâyı aradan çıkarmakla ulaşılabilen bir makam olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Muhabbetullah Sahibi Olmaları

Muhabbetullah, tasavvufta Allah sevgisini ifade eden bir kavramdır. "Kişinin hayırlı gördüğü şeyi istemesi yahut sevmesi"ni ifade eden muhabbet, tasavvufta üzerinde önemle durulan bir kavramdır (İbn Manzûr, ts., ss. 9/742; Serrâc, 2007, s. 54; Kuşeyrî, 1422, s. 349) Allah'ı tanıyan, onun nimetlerini görüp takdir edebilen kul bunun karşısında Rabbine karşı sevgi besleyecektir. Bazı mutasavvıflara göre Allah'a giden yolda muhabbet en hızlı mesafe kat ettirecek vasıttır. Esasında mürşidin vazifesi de kula Allah'ı, Allah'a da kulu sevdirmektir. Mürşid, Rabbini tanıtarak kula Allah'ı sevdirebilir. Rasûlü'ne ittiba edip Allah'a güzel kulluk etmesini sağlayarak da Allah'ın kulunu sevmesi için bir sebep olur (Eşrefoğlu Rûmî, 1874, s. 256). Böylece sevgi temeli üzerine kurulan bu ilişkinin neticesinde kulun mâsivâyı aradan çıkararak Rabbine yönelmesi mümkün olur. Tasavvuf tarihinde Basralı kadın velî Râbia el-Adeviyye ile zirveye ulaşan Allah aşkı, ondan sonra da kadın mutasavvıflarla birlikte en çok zikredilen mevzu olmuştur. Allah sevgisini her şeyin önünde tutan Fâtıma bint Ebû Bekr el-Kettânî'nin vefatının "nasıl yaşarsanız öyle vefat edersiniz" fehvâsınca Semnûn el-Muhib'in (ö. 298/911) muhabbetten bahsettiği bir konuşmasını dinlerken gerçekleştiği rivayet edilmektedir (Câmî, 1998, s. 852).

Muhabbetullah, Allah'ı tanıyan bir kul için kaçınılmaz bir duygu olarak da görülmüştür. Nitekim Fâtıma Ümmü'l-Yemen Allah aşkını şu sözleriyle ifade etmektedir: "Dönüşüm sana olduğu halde senin yanındakini elde etmeye nasıl rağbet etmeyeyim? Ancak Sen'den hayır geldiği halde nasıl seni sevmeyeyim? Beni kendine çektiğin halde Sana nasıl şevk duymayayım?" (Sülemî, 2003b, s. 410). Öte yandan Allah sevgisini dile getiren diğer bir kadın velî Fâtıma bint Muhammed b. el-Münkedir gündüzleri oruçlu geçirir, gece olduğunda ise hüznü bir nidâ ile "Gece çöktü, karanlık kapladı etrafı, herkes sevdiğine kavuştu. Ben ise cehennemden azad etmen için seninle baş başayım ey Sevgili!" (Sülemî, 2003b, s. 409) sözleriyle Allah ile olan yakınlığını vurgulamaktadır. Fâtıma bint Müsennâ ise hakiki sevgiye ulaşamayanları şöylece eleştirmektedir: "Şaşarım o kimseye ki Hak Teâlâ'yı severim der ve onunla neşelenmez. Hâlbuki o, Allah Teâlâ'yı müşahede etmekte ve gözü O'na bakıp durmaktadır. O, bütün varlıklarda mevcuttur, bir an bile kaybolmaz. Bu insanlar nasıl muhabbet iddiasında bulunurlar, acaba utanmıyorlar mı? Muhabbetin yakınlığı, bütün mukarreblerin yakınlığından üstündür. O halde ne diye bu sözü söylüyorlar?" (Câmî, 1998, s. 860). Bu sözlerden kadın velîlerin Allah sevgisini gönülden hissettikleri ve Allah'a kavuşmayı arzuladıkları anlaşılmaktadır. Bu derecede sevgiye sahip olmak bir taraftan Allah'ı tanımayı diğer taraftan da O'ndan gayrisine yönelmemeyi beraberinde getirmektedir. Bunun için onlar bir taraftan da zâhid olarak anılmışlardır.

3.4. Zâhid Olmaları

Tasavvufta "zâhid" sıfatı zühd sahibi olmayı ifade etmektedir. Kelime olarak "bir şeye rağbet etmemek, yüz çevirmek ve ilgisiz davranmak" (Halil b. Ahmed, 2003, ss. 2/197; İbn Fâris, 1979, ss. 3/30) anlamlarına

gelen zühd, dünyalığa rağbet etmemek, dünyalığı elde etmek için gayri meşru yollara tevessül etmemek, diğer bir deyişle dünyalığı gönle yerleştirmemektir (Kuşeyrî, 1422, s. 152; Hacı Bektâş-ı Velî, 2010, s. 357). Gönül Allah'ın tecelli mekânı olup buraya Cenâb-ı Hak'tan başka bir varlığın yerleştirilmesi mutasavvıflarca uygun görülmemektedir. Bundan dolayı Allah'tan başka her şeyin gönülden çıkarılması tasavvufî terbiyede temel gaye olmuştur. Kadın mutasavvıfların da bundan dolayı dünyalığa karşı tavrı aldıkları görülmektedir.

Kadın mutasavvıfların dünyaya karşı bu tutumu Hz. Fâtîma'nın Betûl lakabında görülmektedir (Ebû Nuaym el-İsfahânî, 1996, ss. 2/39). Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip kişinin bütün varlığıyla Allah'a yönelmesini ifade eden (Râgıb el-İsfahânî, 1412, s. 36) betûl sıfatı, Hz. Fâtîma'nın dünyalığa değer vermemesini sembolize etmektedir. Bu yönüyle Hz. Fâtîma'nın zühd bağlamında da örnek bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Kadın velîlerden Fâtîma bint Ahmed b. Hânî "Dünya ahmaklar için bir ağıdır. Akıllı ve Allah'ın tevfiği olmayanlar o ağa takılır." (Sülemî, 2003b, s. 413) sözleriyle dünyaya karşı tavrını ortaya koymuştur. Fâtîma Ümmü'l-Yemen de "Zâhid de hissesini ister. Fakat o, dünyadan ve onun getirdiği yorgunluktan bir soluklanma talep eder, başkasını değil." diyerek kulun dünyadan uzaklaşmasının adeta bir soluklanma olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte dünyadan tamamen uzaklaşmanın gerekli olduğunu kastetmiş değildir. Esasında dünya insana yaşamını idame ettirebilmesi için verilmiş bir nimettir. Bu nimetten meşru ölçüler dairesinde istifade etmek yadigarlanmamaktadır. Fâtîma Ümmü'l-Yemen de "Kul, helal rızık istemekten elde ettiği fayda gibisini hiçbir amelinden görmez." (Sülemî, 2003b, s. 410) sözleriyle dünyadan da meşrû ölçüler içerisinde helaller yoluyla istifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buradan kişinin dünyalığa kendini tamamıyla kaptırmaması ama bununla birlikte dünyadan gerektiği ölçüde istifade edebileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dünyaya tamamen kapılmamak için bazı tedbirler alınmaktadır. Bunun için nefisle mücâhede tasavvufî terbiyede önemli bir yer tutmaktadır. Kadın mutasavvıfların da bu hususa önem verdikleri görülmektedir.

3.5. Nefisle Mücâhede Etmeleri

Nefis, insana kötülükleri emreden bir latifedir. Onun bitmek tükenmek bilmeyen istek ver arzuları bulunmaktadır. Bunları meşru ölçüler içerisinde yerine getirmek yaşamı sürdürebilmek açısından gereklidir. Fakat bu aşırı isteklere kapılıp Allah'ın yasakladığı alanlara taşmak kişiyi Allah'ın rızasından uzaklaştırır. Bunun için nefsin terbiye edilmesi önemli bir vazife olarak görülmüştür. Tasavvufta bu, mücâhede kavramıyla ifade edilmektedir. Sözlükte "takat, güç, kuvvet, meşakkat, zahmet ve güçlük" anlamlarına gelen mücâhede (İbn Manzûr, ts., ss. 9/710; Râgıb el-İsfahânî, 1412, s. 208) terim olarak "şeriatça istenen ve bununla birlikte nefse zor gelen şeyleri ona yükleyerek nefisle savaşmak" anlamına gelmektedir. (Cürcânî, ty, s. 171). Diğer bir deyişle tasavvufta mücâhede, nefis ve şeytanla yapılan cihadın adıdır (Kelâbâzî, 1993, s. 6; Kuşeyrî, 1422, s. 135). Fâtîma bint Ahmed el-Hicâfiyye bu iki düşmanla yapılacak dostluğu ahmaklık olarak

nitelemekte ve şöyle demektedir: "Ne zaman ki birisi bir başkasına ahmak dese kendi üzerine alınarak buyur derim. Zira düşmanını dost, dostunu düşman edinenden ahmaklığı daha açık olan birisi yoktur. Nefis ve şeytan iki düşmandır. Biz onları dost edinir, onlara itaat ederiz. Halbuki Kitap ve Sünnet kurtuluş mahallidir. Biz onlardan yüz çeviririz." (Sülemî, 2003b, s. 409). Onun bu sözlerinden nefis ve şeytanla Kitap ve Sünnet rehberliğinde mücadele edilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Müridin nefisine karşı başlattığı cihad, sıkıntılı bir süreci de beraberinde getirmektedir. Kadın velîlerin de bu hususun farkında oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Fâtıma el-Belhî bu işin ciddiyetinin şuurunda olan kadınlardandır. O, zamanının Belh emirinin kızıdır. Nefsini terbiye etmek gayesiyle tasavvuf yoluna girmeyi arzulamaktadır. Emir kızı olmasının da verdiği cesaretle olmalı ki zamanının en meşhur mutasavvıflarından Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854) ile evlenmeye karar verir. Ahmed b. Hadraveyh'e haber göndererek kendisini istemesini söyler. Ne var ki Ahmed b. Hadraveyh bu talebi dikkate almayarak ona cevap göndermez. Bunun üzerine bir haberci daha gönderen Fâtıma ona "Ey Ahmed! Senin Hakk'a giden yolu kesen bir adam olduğunu bilmezdim. Rehber ol, rehber (yol kesen) olma! Yol ver, yol kesme." der. Bunun üzerine Ahmed b. Hadraveyh onu babasından ister. Belh emiri bunu kendisi için övünç vesilesi bilerek kızını verir. Evliliklerinin ardından yıllarca zühd ve ibadet ile vakitlerini geçirirler. Bir gün devrin ünlü mutasavvıflarından Bâyezid-i Bistâmî'yi ziyaret etmeye karar verirler. İki birlikte yola koyulur. Fâtıma, Bâyezid-i Bistâmî'nin yanına vardıklarında peçesini çıkartarak onunla konuşmaya başlar. Kocasını bu durumdan rahatsız olarak peçesini açmasının sebebinin sorunca Fâtıma, "Sen benim tabiatıma ve bedenime karşı helalsin. O ise benim yoluma karşı mahremdir. Ben seninle heva ve hevesime ulaşıyorum, onunla ise Rabbime ulaşıyorum. Bunun delili de onun benimle sohbet etmeye ihtiyacı yokken senin bana muhtaç olmandır." Bâyezid-i Bistâmî ile bu şekilde sohbet ederken günlerden bir gün Bâyezid-i Bistâmî onun elini görür ve "Ey Fâtıma ele kına yakmak niye?" der. Fâtıma ise ona "Ey Bâyezid, elimi ve elimdeki kınayı görene kadar ben sana karşı samimi ve serbest bir şekilde hareket ettim durdum. Şimdi gözün elime iliştiği için seninle sohbet etmemiz haram hale gelmiştir." der ve sonrasında kocasıyla birlikte yanından ayrılır (Hücvîrî, 2010, s. 221). Bâyezid-i Bistâmî onun hakkında "Kadınların libası ve kıyafeti içinde gizli bulunan erlerden bir ere bakmak isteyen kimse Fâtıma'ya baksın." (Hücvîrî, 2010, s. 222) buyurur. Bâyezid-i Bistâmî gibi bir tasavvuf büyüğünün takdirini alması hiç şüphesiz nefsiyle olan mücâhedesinin bir neticesidir. O, bir tasavvuf büyüğüyle evlenerek hayatını tamamıyla değiştirmiş, nefsinin istekleri karşısında çeşitli riyazetlerle onu terbiye etme yoluna gitmiştir. Bu sıkıntılı sürecin neticesinde ise mutasavvıfların kendisinden övgüyle bahsedeceği bir kadın velî haline gelmiştir. Bu durum mücâhedenin önemini göstermektedir.

3.6. Takvâ Sahibi Olmaları

Nefisle mücâhede neticesinde muttaki sıfatına sahip olunmaktadır. Muttakî, takvâ sahibi demektir. Takvâ, sözlükte "korumak, korunmak,

sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak ve çekinmek" anlamlarını taşımakta (Halil b. Ahmed, 2003, ss. 4/394; İbn Manzûr, ts., ss. 54/4901) terim olarak ise samimiyetle Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaktır (Muhâsibî, t.y., s. 25; Kuşeyrî, 1422, s. 142). Bunu gerçekleştiren kadın velîler de takvâlarıyla anılmışlardır. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî "Ömrümde bir kadın ve bir erkekten (daha takvâlısını) görmedim. O kadın Fâtıma en-Nişâbüriyye'dir." (Sülemî, 2003a, ss. 1/400; İbnü'l-Cevzî, 2009, ss. 2/315) diyerek bir kadın velî hakkında övücü ifadelerde bulunmuştur. Takvâ sahibi hanımların ibadete büyük önem verdikleri görülmektedir. Söz gelimi Fâtımatü'n-Nebeviyye'nin, geceleri kâim (namaz kılan), gündüzleri oruçlu geçiren bir velî olduğu nakledilmektedir (Mehmed Zihni Efendi, 1982, ss. 2/109). Tevâzûnun bir göstergesi olarak sûf (yün elbise) giymeyi adet edinen Fâtıma bint Abdurrahman'ın riyâzette vaktini geçiren bir velî olduğundan ve altmış seneden fazla namazgahında yaslanmaksızın uyuduğundan söz edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, 2009, ss. 2/455). İbadetlerle Allah'ın rızasını kazanma çabası kişinin takvâsının bir göstergesidir.

3.7. Allah'ı Çokça Zikretmeleri

Zikir, kulun Rabbini anması, hatırlaması daima zihninden çıkarmamasıdır (Serrâc, 2007, s. 49; Kuşeyrî, 1422, s. 135; Herevî, 1988, s. 71). Allah'a giden yolda zikrin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bundan dolayı mutasavvıflar vakitlerini zikirle geçirmeye dikkat etmişlerdir. Fâtıma bint Müsennâ da onlardan birisidir. O daima Allah'ı düşünüp zikretmeyi adet edinmiştir. Çevresindekiler ise onun bu halini anlamayarak kendisini kınamaktadır (Nebhânî, 2001, ss. 2/435). Zikriyle anılan mutasavvıflardan birisi de Fâtımatü'l-Berdeiyye'dir. Ona bir kudsî hadiste geçen "Ben, beni zikredenle birlikte otururum." ifâdesi sorulduğunda o şöyle açıklamıştır: "Zikrin en mükemmeli senin onu devamlı zikretmenle birlikte zikredilenin de seni andığını müşahede etmendir. Böylece senin zikrin onun zikrinde yok olur. Zamanın ve mekânın olmadığı bir anda geriye O'nun seni zikretmesi kalır." (Sülemî, 2003b, s. 403; Câmî, 1998, s. 851) Zikreden kul ile Rabbi arasındaki ilişkiyi tasvir ettiği bu açıklaması, kadın mutasavvıfların hikmetli sözlerle tasavvuf kültürüne önemli katkılar sunduklarının da bir göstergesidir.

3.8. Doğru Sözlü Olmaları

Tasavvufta çok ibadet ederek Allah'a ulaşma bir yöntem olduğu gibi bu ibadetler, aynı zamanda kişinin ahlâkının güzelleşmesi için bir vesiledir. Karakterdeki bu değişikliği sağladığında ibadetler maksadına ulaşacaktır. Diğer bir deyişle mutasavvıfların güzel ahlâk sahibi olmalarını sağlamak tasavvufî eğitimin temel gayelerindendir. Bu bağlamda kadın mutasavvıflar hakkındaki rivayetlerin önemli bir kısmı onların ahlâkları ile ilişkili meseleleri ihtiva etmektedir. Doğru sözlü olmaları da onların ahlâkî vasıflarından biridir. Doğru sözlülük tasavvufta sıdk kavramıyla ifâde edilir. Sıdk, sözlükte "doğruluk, vakıya uygun hüküm ifade eden söz" anlamlarına gelmektedir (Râgıb el-İsfahânî, 1412, s. 277). Tasavvufta

ise "Helak olmanın söz konusu olduğu yerlerde bile hakkı söylemek, kurtuluş için yalan söylemekten başka çare olmadığı durumlarda dahi doğruyu terk etmemektir." (Cürçânî, s. 113) Doğru sözlü olmak Hz. Fâtîma'nın bir özelliğidir. Hz. Aişe "Fâtîma ve babasından daha doğru sözlü birisini görmedim." (Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, 1992, No. 4700, ss. 8/153; Ebû Nuaym el-İsfahânî, 1996, ss. 2/41) diyerek bu hakikate işaret etmiştir. Bu yönüyle doğru sözlü olma konusunda Hz. Fâtîma'nın kadın velîlere örnek olduğu anlaşılmaktadır.

Fâtîma Nişabûriyye'nin sıdka dair açıklamaları kadın velîlerin sıdka verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Fâtîma Nişabûriyye, Zünnûn-ı Mısırî'nin Beyt-i Makdis'te kendisinden nasihat istemesi üzerine şöyle söylemiştir: "Sıdka (doğruluğa) sarıl, fiillerinde ve sözlerinde nefsinle cihad et. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *'İtaat ve güzel bir söz onlar için daha hayırlıdır. İş ciddileşince Allah'a verdikleri söze bağlı kalsalardı, elbette kendileri için daha iyi olurdu.'*" (Muhammed, ss. 47/21). Diğer bir konuşmasında ise "Sâdık ve muttaki olan kimse bugün bir dalgalı denizededir. Rabbine boğulmak üzere olan kimsenin duası gibi dua ederek ihlâs ve kurtuluş diler." (Câmî, 1998, s. 849; Nebhânî, 2001, ss. 2/435) diyerek sıdk üzere hareket etmenin zorluğuna dikkat çekmiştir.

3.9. Cömert Olmaları

Kadın velîlerin karakteristik vasıflarından birisi de cömertliktir. Onlar imkânlarını çevrelerindeki ihtiyaç sahipleri için harcamayı prensip edinmişlerdir. Bu davranışlarında kendilerine örnek olan şahsiyet Hz. Fâtîma olmuştur. Hz. Fâtîma ile ilgili tefsirlerde zikredilen şu hadise cömertliğine dair önemli bilgiler içermektedir: Hz. Fâtîma ve Hz. Ali, çocuklarının iyileşirse üç gün oruç tutacaklarına dair adakta bulunur, iyileşmeleri üzerine de oruç tutmaya başlarlar. İlk gün iftar için temin ettikleri iftarlığı kendilerinden yiyecek isteyen bir dilenciye verir ve ellerinde başka yiyecek kalmadığı için aç bir şekilde gecelerler. Ertesi gün iftar vakti bir yetim kendilerine gelip yiyecek isteyince ellerindeki ona verip aç bir şekilde gecelerler. Üçüncü gün iftar vakti bir esir gelerek yiyecek istemesi üzerine ellerindeki ona verirler. Üç günün halsizliği ile Hz. Peygamber'in huzuruna gittiklerinde bu durum onu derinden etkiledi. Bunun üzerine İnsan Sûresi'ndeki şu ayet-i kerimeler nazil olur: *"İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler; Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler. Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler (ve şöyle derler:)"* "Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, dehşetli, çetin bir günde rabbimizden korkarız." (İnsan, 76/5-10; Fahreddin er-Râzî, 1999, ss. 30/747) Hz. Fâtîma'nın ihtiyaç halinde olduğu halde başkalarını kendisine tercih etmesi kadın velîler için güzel bir örnek olmuştur.

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Fâtîma bint İmrân, vefat edinceye kadar fakirlere yardım etmeye devam etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 2009, ss. 2/303; Sülemî, 2003b, s. 420). Fâtîma bint Ahmed b. Hânî de malını

müridleri için sarf etmeyi adet edinmiştir. Ebû Osman onun hakkında "Fâtıma'nın fakirlere yardımı fütüvvet ehline yardımdı. Bunun için dünyada ve ahirette hiçbir karşılık beklemezdi." demiştir (Sülemî, 2003b, s. 413). Yine Fâtıma Bacı'nın erenler meclisinde sofralar kurup misafirlere yemek yedirdiği Velâyetnâme'de bildirilmektedir (Hacı Bektâş-ı Velî, 2014, s. 174). Bu örnekler Hz. Fâtıma gibi onun ismini taşıyan kadın velîlerin de imkân nispetinde çevrelerine faydalı olmayı ilke edindiklerini göstermektedir.

3.10. İrşad Faaliyetlerinde Bulunmaları

Tasavvufî terbiyeyle belirli bir olgunluğa erişen mutasavvıfların toplum içerisine karışarak insanları irşad etmeleri tasavvufî terbiyenin temel gayelerinden biridir. Böylece halvet ve riyazet ile kötü huylardan arınarak güzel ahlâk sahibi olan mutasavvıflar insanlığa hizmet etmek için topluma faydalı olmaktadır. Her ne kadar tasavvuf tarihinde erkek velîlerin ismi daha sık duyulsa da kadınların da toplum içerisinde irşad faaliyetleriyle meşgul oldukları görülmektedir. Fâtıma bint Müsennâ da bunlardan biridir. O, İbnü'l-Arabî'nin annesinin şeyhidir. Onu yaşlılık döneminde tanıyan İbnü'l-Arabî, dürüst ve sâliha bir kadın olduğunu belirtmekte (İbnü'l-Arabî, 1999, ss. 3/520) ve onun hakkında şöyle demektedir: "Nice yıllar, Fatıma bint Müsennâ'nın bizzat hizmetinde bulundum. Yaşı doksan beşten fazlaydı. Böyle olmasına rağmen ben, yüzündeki güzellikten dolayı ona bakmaktan utanırdım. Onu kim görse on dördünde sanırdı. Hak Teâlâ ile arasında acayip bir hal vardı. O, hizmetinde bulunanlar arasından beni tercih ederek şöyle derdi: 'Filan kimse gibisini henüz görmedim. Ne zaman yanıma gelse, bütünüyle gelir, dışarıda hiçbir şey bırakmaz. Ne zaman yanımdan ayrılacak olsa, bütünüyle gider ve önümde hiçbir şey bırakmaz.'" (Câmî, 1998, s. 860; Nebhânî, 2001, ss. 2/435) İbnü'l-Arabî ziyaretine giderken her türlü dünyevî meşguliyeti ve düşüncüyü geride bırakıp tüm kalbiyle ondan istifade etmek için gittiği Fâtıma bint Müsennâ böyle bir söz söylemiştir. Buradan İbnü'l-Arabî dışında bazı kimselerin de ondan istifade etmek için kendisini ziyaret ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan kadın mutasavvıflar diğer mutasavvıfların sohbetlerine katılmışlar, yeri geldiğinde hakkı söylemek adına ünlü vaiz ve mutasavvıflara çekinmeden itiraz edebilmişlerdir. Fâtıma bint Ahmed el-Hicâfiyye üns hakkında konuşan Ebû Abbas ed-Dîneverî'ye (ö. 340/951) "Sana gizli olan bir şey hakkındaki tasvirin ne güzel!" demiştir (Sülemî, 2003b, s. 409). Başka bir rivayete göre Ebü'l-Hüseyn el-Mâlikî Dımaşk'a geldiğinde Dımaşk Camii'nde güzel bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın sonunda Fâtımatü'd-Dimeşkiyye ona "Ey Ebü'l-Hüseyn konuşmayı güzel yapıyorsun, susmayı da güzel yapabilir misin?" diye imalı bir soru sormuş, o da bu vakitten sonra konuşmamıştır (Sülemî, 2003b, s. 414). Fâtıma Nişabûriyye bir gün Zünnûn-ı Mısırî'ye bir yardım göndermiş, fakat o, kadınlardan yardım alamayacağı gerekçesiyle bunu reddetmiştir. Bunun üzerine "Dünyada sebepleri gören bir sūfiden daha kötüsü yoktur." diyerek hakikatte yaptığı yardımın Allah'tan kuluna geldiğini vurgulamış ve "Aradaki araçları görmek sūfiye yakışmaz." (Câmî, 1998, s. 849) eleştirisinde bulunmuştur.

Sonuç

Tasavvuf tarihinde kadın velîlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Dünyevî bir makam olmayan velîliğin kişinin Allah'a olan yakınlığı ile ilişkili olması, bunda cinsiyetin belirleyici faktör olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı isimleri günümüze ulaşmamış olsa da tasavvuf tarihi boyunca pek çok kadın velî gelip geçmiştir. Hz. Fâtîma da kadın mutasavvıfların örnek aldığı İslâm tarihinin unutulmaz isimlerindedir. Onun şahsiyeti ve temsil ettiği misyon kendisinden sonra aynı adı taşıyan velîlerce devam ettirilmiştir. Tasavvuf kaynaklarında yer almış aynı ismi taşıyan velîler, Hz. Fâtîma'nın tasavvuf tarihindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Hüseyin'in kızı Fâtîmatü'n-Nebeviyye başta olmak üzere, ilâhî aşkı tasavvuf düşüncesinin merkezine yerleştiren Fâtîma bint Muhammed b. el-Münkedir, Câfer-i Sâdık'ın torunu Fâtîma el-Aynâ ve İbnü'l-Arabî'nin yetişmesinde etkili olan Fâtîma bint Müsennâ gibi kadın velîler bunlar arasındadır. İrşad faaliyetlerinde ön saflarda yer alan kadın velîlerin yanında tasavvuf tarihinde silinmez izler bırakan tasavvuf büyüklerinin yakın çevresinde Fâtîma isimli kimselerin bulunması da Hz. Fâtîma'nın tasavvuf kültüründeki önemine işaret etmektedir. Ayrıca Abdülkâdir-i Geylânî'nin ve Ahmed er-Rifâî'nin annelerinin isminin Fâtîma olması tasavvuf büyüklerinin yetişmesinde de Fâtîmaların etkisinin olduğunu göstermektedir. Bunların dışında Anadolu'nun dört bir yanında Fâtîma ismini taşıyan türbelerin yer alması ve Anadolu insanının bu türbelere büyük teveccüh göstermesi ise Hz. Fâtîma'nın Anadolu irfânının oluşumundaki katkısına işaret etmektedir. Bu durum Hz. Fâtîma'nın gerek İslâm kültür ve medeniyetine gerekse tasavvuf düşüncesinin oluşumuna ve şekillenmesine önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Hz. Fâtîma'nın izinden giden kadın velîlerin her birinin rol model şahsiyetler oldukları düşünüldüğünde onların ahlâkî vasıflarının çağlar ötesine hitap eden bir yönünün bulunduğu açıktır. Fâtîma isimli kadın velîlerle ilgili günümüze ulaşan bilgilere bakıldığında onların ilimle irfânı şahıslarında bütünleştirdikleri, Allah sevgisiyle dolu oldukları, dünyaya ve dünyevî menfaatleri önemsemedikleri, nefislerini terbiye için gayret sarf ettikleri, takvâ sahibi ve Allah'ı çokça zikreden bir tabiata sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte onların aynı zamanda ahlâklarını güzelleştirmeyi önemsedikleri anlaşılmaktadır. Zira doğru sözlü ve cömert olarak anılmaları onların güzel ahlâkın canlı numuneleri olduklarını göstermektedir. Ayrıca kadın velîlerin, irşad faaliyetlerinde de aktif olarak rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu vasıflarıyla Fâtîmaların İslâm kültür ve medeniyetinin gelişimine önemli katkılarının olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar / References

- Ahmed b. Hanbel, (2001). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*. Müessesetü'r-Risâle.
- Bardakçı, M. N. (2005). Türk tasavvuf geleneğinde kadın. *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 7(13), 31-44.
- Barkan, Ö. L. (2003). İstîlâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. İçinde C. Çiftçi (Ed.), *Tasavvuf Kitabı* (ss. 141-191). Kitabevi Yayınları.

- Câmî, A. (1998). *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds* (S. Uludağ & M. Kara, Ed.; Lâmiî Çelebi, Çev.). Marifet Yayınları.
- Cürcânî, Ş. (ty) *Mu'cemü't-ta'rîfât*. Muhammed Siddîk el-Münşavî Yay.
- Çubukcu, H. (2020). Sûfî hikâyelerinde (menkıbelerinde) kadın tasavvuru. e-*Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2(27), 193-208. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.686855>
- Deylemî, Ş., (1986). *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, A. (1996). *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. Dâru'l-Fikr.
- Eflâkî, A. (1973). *Menâkıbü'l-ârifîn (Âriflerin menkıbeleri)* (T. Yazıcı, Çev.). Hürriyet Yayınları.
- Eşrefoğlu Rûmî, A. (1874). *Müzekki'n-nüfûs*. Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası.
- Ferîdüddîn Attâr. (2012). *Evliya tezkireleri* (S. Uludağ, Çev.). Kabcacı Yayınları.
- Güloğlu, N. V. (2007). *Tasavvufta kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemî'nin Zikrû'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât adlı eseri* (Tez No. 217376) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2014). *Velâyetnâme* (H. Duran, Ed.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hacı Bektâş-ı Velî. (2010). *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye (Hacı Bektaş Velî Külliyyatı içerisinde)* (G. Aytaş, Çev.). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları.
- Halil b. Ahmed (2003). *Kitâbü'l-ayn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Herevî, A. (1988). *Kitâbu Menâzili's-sâirîn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hücvîrî, A. (2010). *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)* (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları.
- İbn Asâkir, A. (1995). *Târîhu medîneti Dimaşk* (1-I-LXXX). Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, E. (ts.). *Lisânü'l-Arab*. Dâru'l-maârif.
- İbnü'l-Arabî, M. (1999). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cevzî, A. (2009). *Sifatü's-safve*. Dâru'l-Hadîs.
- Kuşeyrî, A. (1422). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kalafat, Y. (2004). Anadolu'da ulu kadın kişiler ve halk inançları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 10(32), 37-54.
- Mehmed Zihni Efendi. (1982). *Meşâhîrû'n-nisâ* (B. Çetiner, Ed.). Şamil Yayınevi.
- Menâkıb-ı Evhadüddin Kirmânî Tercümesi*. Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi (no. 13289).
- Muhâsibî, H. (t.y.). *er-Riâye li-hukûkillah*. Şeriketü'l-Kuds.
- Nebhânî, Y. (2001). *Câmî'u kerâmâti'l-evliyâ*. Merkez Sünnet Berekât Rıza.
- Râgîb el-İsfahânî, H. (1412). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kalem.
- Fahreddin er-Râzi, M. (1999). *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-meşhûr bi't-tefsîri'l-kebir ve mefâtihi'l-gayb*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Serrâc, A. (2007). *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sülemî, M. (2003a). *Tabakâtü's-sûfiyye (Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-sûfiyyât ile birlikte)*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sülemî, M. (2003b). *Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-sûfiyyât (Tabakâtü's-sûfiyye ile birlikte)*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Tatçı, M. (2008). *Yûnus Emre Dîvânı*. H Yayınları.
- Üçer, M. (2017). Halk kültürümüzde Hz. Fâtıma (Fadima Ana). İçinde A. Aksu (Ed.), *Cennet kadınlarının seyyidesi Hz. Fâtıma* (ss. 185-202). Sivas Belediyesi Yayınları.